

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΣΤΟΝ ΝΑΟ

«Ἑρμηνευτικὲς ἀρχὲς καὶ παρατηρήσεις γύρω ἀπὸ ἐρωτήματα καὶ προβλήματα ποὺ συνδέονται μὲ τὴ λατρεία»

Πανοσιολογιώτατε Ἄγιε Πρωτοσύγκελλε,
Αἰδεσιμολογιώτατε Γενικὲ Ἀρχιερατικέ,
Ἀγαπητοὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφοί,

«Καιρὸς τοῦ σιγᾶν καὶ καιρὸς τοῦ λαλεῖν», κατὰ τὸ λόγιο τοῦ Ἐκκλησιαστῆ (Ἐκκ 3.7β). Ἡ Ἱερά Μητρόπολή μας χαρακτηρίζεται γιὰ τὸ ἡσύχιο πνεῦμα διοίκησης καὶ ποιμαντικῆς μέριμνας, ποὺ ὁ σεβασμιώτατος Μητροπολίτης μας κ. Συνέσιος ἔχει μεταδώσει ἀπὸ χρόνου ἱκανοῦ ὡς παρακαταθήκη ζωῆς. Ἡ σημερινὴ συνάντηση εἶναι ὁ καιρὸς τοῦ διαλόγου καὶ τῆς ἐξόδου ἀπὸ τὴ σιγή, ποὺ σοφὰ ἰσορροπεῖ τὴν προηγούμενη ἀθόρυβη πορεία ζωῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας περιφέρειας. Κεντρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς μας, ὅπως ὅλοι γνωρίζετε, εἶναι ἡ λατρεία στὸν ναό. Τὸ γενικὸ αὐτὸ θέμα θὰ τὸ προσεγγίσουμε μέσα σὲ ὀρισμένα πλαίσια, μέσα ἀπὸ τρία βασικά, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἐρωτήματα-κατευθύνσεις:

- (α) Ποιὲς εἶναι ἐκεῖνες οἱ ἐρμηνευτικὲς ἀρχὲς ποὺ τρόπον τινὰ εἶναι ἀδιαπραγμάτευτες ὅταν προσεγγίζουμε ζητήματα λατρείας ἀπὸ θεολογικὴ ἄποψη;
- (β) Τί σχέση ἔχει ἡ λατρεία μὲ τὴν τρέχουσα πραγματικότητα τῆς ζωῆς;
- (γ) Ὑπάρχει θέμα-ἀνάγκη λειτουργικῆς μεταρρύθμισης-«ἀναγέννησης»;

Πρὶν προχωρήσουμε στὴν πραγμάτευση τῶν ἐρωτημάτων, ἐπιθυμοῦμε εὐθὺς ἐξαρχῆς νὰ τονίσουμε πὼς τέτοιου εἴδους συναντήσεις κρίνονται ἐπιτυχέστερες ὅταν ἔχουν διττὴ στόχευση: μία βραχυπρόθεσμη (π.χ. κατόπιν συμφωνίας, ἐφαρμογὴ μίας κοινῆς πρακτικῆς σὲ ζητήματα τυπικοῦ, Μυστηρίων ἢ διεκπεραίωσης διοικητικῶν ζητημάτων στὰ ὅρια τῆς Μητροπόλεως

μας) και μία μακροπρόθεσμη (π.χ. κατάθεση πρότασης στην ιεραρχία της Εκκλησίας της Ελλάδος για αλλαγές σε κάτι που θα θεωρηθεί αναγκαίο και θα δικαιώνεται τόσο από πλευράς θεολογικής όσο και από τις ανάγκες του σήμερα).

Ας έλθουμε και πάλι στα έρωτήματα τα όποια συνδέονται ουσιαστικά μεταξύ τους, εφόσον οι θεολογικές αρχές που θα έπισημάνουμε δεν δίνουν απλώς μίαν άλλη διάσταση στη θεολογική μας ματιά, αλλά έρχονται να σταθούν και ως πρόκληση στην καθημερινότητα. Διότι, αν δεχθούμε ότι οι αρχές αυτές ισχύουν, τότε ή ένταγμένη στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας καθημερινότητα διαστέλλεται και ανοίγεται σε όριζοντες ζωής ανυποψίαστους στον κοσμικό άνθρωπο και στον «ονομαζόμενο» αλλά τραγικά άμοιρο της λατρευτικής ζωής χριστιανό. Τέλος, με βάση κάποιες παρατηρήσεις που θέτουμε προς συζήτηση, αναφαίνεται έντονα το ζητούμενο για μία επανεξέταση σε βάθος του εάν και σε τί εύρος χρειάζεται μία λειτουργική μεταρρύθμιση.

Γνωρίζουμε ότι ή λατρεία της Εκκλησίας μας είναι πλούσια σε περιεχόμενο, ιστορία και ποικιλία λειτουργικών τύπων. Μάλιστα, το μεγαλύτερο και όγκωδέστερο μέρος της αφορά τα τελούμενα εντός του ναού. Είναι επίσης γνωστό ότι οι ποιμένες των κατά τόπους ένοριων, κυρίως αυτοί, δίνουν τον τόνο και φτιάχνουν την ατμόσφαιρα που θα κυριαρχήσει στη λατρευτική ζωή μίας ένορίας. Αυτή ή έλευθερία κίνησης του ιερέα γίνεται άλλοτε αφορμή προσέλκυσης των φιλόθεων ψυχων στον Θεό ή, κάποιες φορές, αφορμή σκανδαλισμού και φαιδρων καταστάσεων.

Τα θέματα που εντάσσονται στον χώρο της λατρείας δύσκολα τιθασεύονται. Και δίχως σαφή θεολογική ματιά ή προσέγγισή τους κινδυνεύει να καταλήξει άτυχως σε μία δαιδαλώδη κενοφωνία και ασυναρτησία ή σε άβάσιμες θεολογικά ατομικές έρμηνείες, που άγγίζουν την αυθαιρεσία. Απεναντίας, έντοπίζοντας τις θεολογικές αρχές που δίνουν το στίγμα της χριστιανικής ορθόδοξης λατρείας, αποφεύγουμε παραχαράξεις.

Εἶναι γνωστὸ πὼς γενικὰ σὲ μυστηριακὲς θρησκευεῖες ἢ κατανόηση τῶν τελουμένων εἶναι μαγικὴ ἢ φολκλορικὴ.

Ἡ Ἐκκλησία μας προνόησε ὥστε ὁ πιστός, διὰ μέσου τῶν αἰσθητῶν καὶ ὁρατῶν, νὰ μυεῖται στὰ νοητὰ καὶ ἀόρατα. Αὐτὴ ἡ ἀναγωγὴ εἶναι ζητούμενο γιὰ κάθε πιστό σὲ κάθε εἴσοδό του στὸν ναό. Ὁ ναός, ὡς τύπος τῆς οὐράνιας ἱεραρχίας καὶ τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ, συμβολίζει πραγματικότητες ποὺ συνήθως δὲν ψηλαφοῦνται στὴν καθημερινότητα τοῦ ὑπόλοιπου βίου μας. Μᾶς ἀνοίγει, λοιπόν, ἡ λατρεία μία πόρτα ἐνὸς ἄλλου κόσμου καὶ συνάμα μᾶς εἰσάγει ὡς μετόχους καὶ ὄχι ὡς ἀπλοὺς θεατὲς αὐτοῦ τοῦ ἄλλου κόσμου καὶ τῶν πραγματικοτήτων του. Μᾶς συνδέει μὲ τὸν οὐράνιο κόσμο μὲ τρόπο ποὺ σταδιακὰ ὁ ἄνθρωπος νὰ αἰσθάνεται κομμάτι του. Συμβαίνει σχεδὸν ὅπως μὲ τὴν τροφή: ὄ,τι τρῶς εἶσαι. Τρῶς οὐρανό, γίνεσαι οὐράνιος· τρῶς γῆ, γίνεσαι γήινος. Ἄν κάθε λατρευτικὴ πράξη εἶναι πηγὴ ἁγιασμοῦ καὶ ἔλλαμψης, καὶ τοῦτο ἔτσι εἶναι ἐφόσον τὸ Ἅγιο Πνεῦμα τελεταρχεῖ τὸ μυστήριον, τότε τὸ θέμα δὲν εἶναι νὰ σπουδάσουμε καὶ νὰ γνωρίσουμε ὅπωςδήποτε τοὺς συμβολισμοὺς, ἀλλὰ νὰ ἀφεθοῦμε στὴ δύναμή τους. Νὰ ἐντάξουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας μέσα στὴ ροὴ τῆς λατρείας. Αὐτὸ τὸ πλησίασμά μας ἀποκαλύπτει τὸν χῶρον τῆς λατρείας, καταρχήν, ὡς ἓνα παράμονο καὶ παρατεινόμενο Θαβώρ, στὸ ὁποῖο ὅσοι ἀνέρχονται μαρτυροῦν ἀβίαστα πὼς «καλὸν ἐστὶν ὑμᾶς ὧδε εἶναι» (Μτ 17.4).

Ἰδιαίτερα γιὰ τὴ θεία λειτουργία θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ὄχι μόνο βιώνουμε μία θαβώρεια ἔλλαμψη, μία μεταμορφωτικὴ χάρη, ἀλλὰ συναθροίζομαστε καὶ συγκροτοῦμε κάτι καθολικότερον. Γινόμαστε –ἢ τουλάχιστον καλούμαστε νὰ γίνουμε– Σῶμα Χριστοῦ, μὲ τρόπο ξέχωρο καὶ μοναδικό. Ἡ συνεχὴς ὡστόσο ἐμπλοκὴ μὲ τὰ βιωτικὰ ἐξασθενίζει αὐτὸ τὸ δέσιμο μὲ τὴν Κεφαλὴ τοῦ Σώματος, γι’ αὐτὸν τὸν λόγο καὶ ἀπαιτεῖται ἀκατάπαυστη ἀνανέωση τῆς σχέσης μας μὲ Αὐτήν. Τὸ κατεξοχὴν πλαίσιο ἀναθέρμανσης τῆς σχέσης μας μὲ τὸν Χριστὸ εἶναι ἡ Θεία Λειτουργία. Μέσα στὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη οἱ χριστιανοί –ἀπὸ ἓνα ἄχρωμο σύνολο ἀνθρώπων– μὲ τὴν παρέμβαση τοῦ Ἁγίου

Πνεύματος μεταβάλλονται και συγκροτοῦν τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ.. Πρὸς τοῦτο καὶ ἡ μεγάλη σημασία τῆς ἐπίκλησης τοῦ Πνεύματος στὴν Ἀναφορά. Μὲ αὐτὴν τὴ λογικὴ ἢ ἀναφορά μας στὸν Θεὸ δὲν εἶναι μία ὁποιαδήποτε προσπάθεια προσέγγισης τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποιοῦ θεοῦ, ἀλλὰ εἶναι ἡ Ἀναφορά στὸν Θεὸ Πατέρα, τὴν πηγὴ τῆς ζωαρχίας, ὁ Ὅποῖος ἀποδέχεται τὴν προσφορά μας, καθότι ἡ προσφορά αὐτὴ –ὄντας ἐμεῖς Σῶμα Χριστοῦ– Τοῦ κομίζεται διὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἦ, νὰ τὸ ἐκφράσουμε διαφορετικὰ, ὁ Πατέρας, πὺ ἀγαπάει καὶ γεννᾷ τὸν Υἱό, δέχεται ἐλεύθερα ὅ,τι ὑπάρχει ἐν τῷ Υἱῷ. Καθόσον καὶ ἐμεῖς λοιπὸν ὑπάρχουμε ἐν τῷ Υἱῷ, μὲ τὸ νὰ γινόμαστε Σῶμα Χριστοῦ, ὑπάρχουμε ἐλεύθερα καὶ γιὰ τὸν Πατέρα, στὸν Ὅποῖον καὶ τελικὰ κατευθύνεται ἡ Ἀναφορά. Ὡς συνέπεια, γνωρίζουμε ἐν τῷ Υἱῷ τὸν Πατέρα, πὺ θὰ πει: **μετέχουμε στὴν αἰώνια ζωὴ!** Μὲ τὰ λόγια τοῦ Κυρίου μας: «Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν» (Ἰων. 17.3). Αὐτὸ τὸ γεγονὸς, ὅπως ἤδη ἔχουμε ὑπογραμμίσει, ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ διαμόρφωση μίας εἰκόνας: τῆς εἰκόνας τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Γιὰ νὰ εἶναι πλήρης αὐτὴ ἡ εἰκονικὴ θεώρηση τῆς Βασιλείας, εἶναι ἀναγκαῖα ἡ παρουσία ὀρισμένων στοιχείων πὺ κατεξοχὴν συνέρχονται στὴ Θεία Λειτουργία καὶ συγκροτοῦν αὐτὴν τὴν εἰκόνα. Μὲ ἄλλα λόγια, πρέπει νὰ σταθοῦμε μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ στὸ τί εἶδους δομές μᾶς παρέδωσε ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ ἀρχῆς καὶ νὰ ἐπισημάνουμε αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, πὺ εἶναι ἀναλλοίωτα, τῶν ὁποίων ἡ ἀλλοίωσή θὰ παραμόρφωνε καὶ θὰ διέστρεφε τὴν ἴδια τὴν ταυτότητα τῆς Ἐκκλησίας. Γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἔρευνα τῶν πηγῶν ὅτι ἡ Εὐχαριστία νοοῦνταν ὡς σύναξη τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ γύρω ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο, ὁ ὁποῖος περιστοιχιζόταν ἀπὸ τὸν σύλλογο τῶν πρεσβυτέρων καὶ βοηθιόταν ἀπὸ τὸν χορὸ τῶν διακόνων. Αὐτὸ τὸ σχῆμα διατηρήθηκε μὲ ἐλάχιστες μεταβολὲς μέχρι καὶ τὸν 4ο αἰώνα. Ἐκτοτε, ἡ διαίρεση τῆς εὐχαριστιακῆς σύναξης στίς κατὰ τόπους ἐνορίες –πάντοτε στὸ ὄνομα τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου– καθιέρωσε βαθιὰ τὴ σύνδεση τῆς Θείας Λειτουργίας μὲ τὸ

πρόσωπο του πρεσβυτέρου, ἀμβλύνοντας την προγενέστερη παράδοση, σε σημείο κάποιες από τις τάξεις-διακονήματα (των οποίων ο ρόλος ἐμφανῶς βεβαιωνόταν στην Θ. Εὐχαριστία καὶ ἡ ἰδιαιτερότητά τους ἀναδεικνυόταν) νὰ βιώσουν μία κρίση ταυτότητας, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας εἶναι σήμερα πασιφανῆ καὶ πάμπολλα.

Τί σημαίνει ὁμως τὰ τελούμενα στὴ Θεία Λειτουργία καὶ οἱ σχέσεις τῶν ἐκεῖ χαρισμάτων νὰ εἰκονίζουν μία πραγματικότητα ποῦ δὲν εἶναι ἀκόμη πλήρως παρούσα; Θὰ πρέπει νὰ ποῦμε πῶς στὴν ὀρθόδοξη θεολογία ἡ εἰκόνα δὲν εἶναι (ἀπὸ πλευρᾶς ὄντολογίας) ἀδιάφορη μὲ τὴν παραγωγικότητα ποῦ εἰκονίζει. Δὲν εἶναι δηλαδὴ μία ἀναπαράσταση φωτογραφικὴ, ποῦ μόνο ψυχολογικά μᾶς παραπέμπει κάπου, ἐγείροντας μνημεις. Ἀλλὰ, κατὰ τρόπο ποῦ μόνο ἡ παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διασφαλίζει, ἡ εἰκόνα μετέχει τῆς πραγματικότητας τοῦ εἰκονιζομένου. Ὅταν, συνεπῶς, συγκροτεῖς τὴν εἰκόνα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, πραγματώνεις σχέσεις ποῦ μετέχουν προληπτικὰ σὲ κάτι μελλοντικό. Ὁ Χριστὸς ποῦ γνωρίζουμε στὴν Εὐχαριστία δὲν εἶναι μόνον ὁ Χριστὸς τῆς Ἱστορίας (γι' αὐτὸ καὶ ἡ Εὐχαριστία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐπανάληψη τῆς θυσίας τοῦ Σταυροῦ ἢ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου), ὁ νέος Ἀδάμ, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνακαινιστήκαμε, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ ὁ ἔσχατος Ἀδάμ, στὸν ὁποῖο προσβλέπουμε καὶ χάρι στὸν ὁποῖον ἡ κτίση θὰ μπορέσει νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἀληθινὴ τῆς ταυτότητα.

Συνοψίζοντας, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ λατρεία εἶναι ἡ πρόσκληση καὶ ἡ δυνατότητα ποῦ προσφέρει δωρεὰν καὶ ἀπλόχερα ὁ Θεὸς νὰ ζήσουμε μία θαβώρεια ἐμπειρία. Εἰδικὰ ἡ Θεία Λειτουργία, ὡς εἰκόνα τῆς ἐρχόμενης Βασιλείας, νὰ καθίσταται πρόγευση τῶν μελλοντικῶν πραγμάτων. Δυστυχῶς, συχνὰ θεωροῦμε ὡς ἄπιαστα καὶ ἰδανικὰ τὰ ὅσα ἀναφέραμε, μετρώντας τὴν ἀλήθεια τῆς πίστεως μας μὲ βάση τὴ δική μας ἀδυναμία ἢ τὴν ἀποτυχία νὰ φανερώσουμε ἐπαρκῶς αὐτὸ ποῦ ὁ Θεὸς παρέδωσε στὴν Ἐκκλησία του. Ἡ θεία χάρι χαρίζεται, ἐπειδὴ εἶναι δωρεὰ ἄκτιστη. Καὶ κάθε

λατρευτική πράξη είναι λουσομένη με τούτη τή χάρη, ανεξάρτητα από τή δική μας μικρότητα.

Ἐντούτοις, δέν μᾶς διαφεύγει καί τὸ τί ἀντιμετωπίζει ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος. Ἀτελείωτο πλῆθος προβλημάτων πού συσσωρεύονται πιεστικά, καί ὁ ἄνθρωπος, ἀλλοίμονο, συχνὰ στρέφεται σὲ λύσεις τοῦ κόσμου, ἀγνοώντας –συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ– τὴν πρόταση ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Νομίζουμε πὼς κοινὴ διαπίστωση κάθε ἐχέφρονα χριστιανοῦ καί μάλιστα ἑνὸς ἱερέα εἶναι:

- ἡ σπανιότητα καί ἔλλειψη αὐθόρμητης εὐσέβειας καί εὐλάβειας,
- πολὺ ἄγχος κάτω ἀπὸ συνθήκες πίεσης, πολὺ ὀρθολογισμὸς καί ἁμαρτία κάτω ἀπὸ συνθήκες ἄνεσης,
- παραζάλη, νοῦς σκοτισμένος, γεγονὸς πού ξεσκεπάζεται στὴ δυσκολία ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων καί πού σταδιακὰ ἐξελίσσεται σὲ ἔντονα δαιμονικὲς καταστάσεις,
- ἀπουσία πίστες στὴν Ἀνάσταση καί στὸ ὄραμα τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν,
- ἀπουσία ἀνιδιοτελοῦς συμπόνιας, σκληροκαρδία ἀπὸ κοσμικοὺς καί «χριστιανούς»
- συνεχῆς πίεση τῶν ἀνθρώπων μέσα σὲ δομὲς σφιχτὲς καί ἀπάνθρωπες.

Παραδειγματικὰ ἀναφέρουμε τὶς συνθήκες ἐργασίας καί τὶς ἐκεῖ σχέσεις, πού σκιαγραφοῦν καί τοὺς ρυθμοὺς ζωῆς τῆς κοινωνίας μας. Μίας κοινωνίας ἀφθονίας, κατανάλωσης καί ἀμοραλισμοῦ, πού ἀφήνει ἐλάχιστο ἐλεύθερο προσωπικὸ χρόνο, πού καί αὐτός τὶς περισσότερες φορὲς διοχετεύεται σὲ ἄλλη ἐπαγγελματικὴ ἐνασχόληση ἢ ἐκτόνωση (ἀλκοολισμὸς, ναρκωτικά, σεξουαλικὲς ἢ θρησκευτικὲς ἀναζητήσεις σὲ λογιῶν-λογιῶν ὀμάδες).

Αὐτὲς οἱ συνθήκες ζωῆς, ὡς ἐπικρατοῦσες, διαμορφώνουν τὴν ταυτότητά μας τόσο πολὺ πού δύσκολα κατορθώνουμε νὰ τὸ συνειδητοποιήσουμε. Σὲ αὐτὴν τὴν κατακλυσμαία κίνηση τοῦ κόσμου –δέν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ τὴν ὀνομάζαμε ἀποστασία– τί μπορεῖ νὰ προσφέρει ἡ λατρεία στὸν ναό; Ἐπειδὴ ἀκριβῶς στὴ

λατρεία μας ό Θεός προσκυνείται «έν πνεύματι καί αλήθεια» (Ίων.4.23) (όπως ό ίδιος ό Κύριος θεολόγησε στή Σαμαρείτισσα), ή λατρεία μας δέν γίνεται ένα άφιόνι, ένα παυσίλυπο ανάμεσα στα πολλά άλλα πού κυκλοφοροῦν καί διατίθενται, αλλά τολμάει καί προσφέρει μία διαφορετική προοπτική, αὐτήν τῆς θαβώρειας μεταμόρφωσης. Καί πῶς τήν προσφέρει; Ἐντάσσει τόν ενδιαφερόμενο σέ σχέσεις-δομές πού δέν καταπιέζουν αλλά ἐλευθερώνουν. Ἡ Ἐκκλησία δέν εἶναι ἀσφαλιστικό ἢ πιστωτικό σύστημα, ἐφορία ἢ ὅ,τι άλλο θά βάρυνε τήν ἀνθρώπινη ὕπαρξη μέ πίεση, μέριμνα, ἀγχη, ἀπειλές καί φόβους. Ἄλλά τί κάνει; Ἡ Ἐκκλησία μέ τή λατρεία της εἰσάγει τόν πιστό στο «Εὐλογητός...» καί τὸ «Εὐλογημένη... », τόν πλουτίζει, τόν ὁμορφαίνει, τόν ἀναπαύει, τόν ἐγκαρδιώνει, ὄχι μόνο γιά νά ἀνταπεξέλθει στα γήινα αλλά –μαζί μέ αὐτά ἢ, καλύτερα, πρὶν ἀπὸ αὐτά– γιά νά ἔλξουν τήν ψυχή του τὰ ἐπουράνια! Μὲ τὸ στόμα τοῦ Κυρίου μας: «ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καί τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καί ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.» (Μτ 6.33). Εἶναι, λοιπόν, ἀπαραίτητο ὁ ἄνθρωπος νά βιώσει τή λατρεία ὡς θεοφάνεια καί νά γνωρίσει ὅτι ἡ ταυτότητα πού λαμβάνει μέ τὸ Βάπτισμα δέν εἶναι ληξιπρόθεσμη, δέν θά τερματίσει μαζί μέ τή βιολογική του ταυτότητα. Παράλληλα, ὡς ὑπουργοὶ τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας μας, εἶναι ἀνάγκη νά θυμίζουμε σὲ ἐμᾶς καί τόν λαό μας πόσο ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ λατρευτική ζωὴ σημαίνει αὐτόματα καί συρρίκνωση τῆς ζωῆς τοῦ πιστοῦ, ἀπώλεια τοῦ μόνου ὄχυροῦ πού ἐπιτυχῶς ἀνακόπτει τὶς μανιώδεις ἐπιθέσεις τοῦ ἄρχοντα αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

Ὁ ἄνθρωπος, ὡς ὕπαρξη ἱστορική, βιώνει στή σάρκα του τόσο τὴν ἔλξη πρὸς τὸ κακὸ καί τὴν ἁμαρτία ὅσο καί τὴν ἔφεση πρὸς τὸν Θεό, καί τούτη ἡ ἐσωτερικὴ διάσταση τὸν ταλανίζει ἀσταμάτητα, διότι ἔχει φύση εὐμετάβλητη καί ἀσταθῆ. Πάλι ἡ λατρεία ἀναδεικνύεται ἕνας ἀσφαλῆς ὁδοδείκτης. Συμφωνοῦμε πῶς ὁ λαὸς τοῦ θεοῦ δέν εἰσέρχεται στὸν χῶρο τοῦ ναοῦ ἀπαλλαγμένος ἀπὸ προβλήματα. Διέκοψε ἐργασίες πού ἔμμειναν ἀτελείωτες, προσεύχεται μέ νοῦ ταλαιπωρημένο καί βαρὺ ἀπὸ

χίλιες δυὸ σκέψεις ποὺ στροβιλίζουν μέσα του. Ὁ κόσμος γύρω μας καὶ μέσα μας μοιάζει ὅλο καὶ πιὸ πολὺ μὲ μία μεγάλη πυώδη πληγῆ, ποὺ ὅπως καὶ νὰ τὴν ἀγγίξεις θὰ νιώσει πόνο. Αὐτὸν τὸν πόνο ὁ ποιμένας καλεῖται νὰ τὸν κάνει καὶ δικό του, ἔτσι ὥστε ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀγωγή ποὺ θὰ ἐμπνεύσει νὰ εἶναι σωτήρια.

Ἀπὸ ὅλη τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀγωγή τῶν πιστῶν, ἡ λατρεία εἶναι αὐτὴ ποὺ προσφέρει τὴ μεγαλύτερη εὐκολία καὶ εὐχέρεια νὰ ἀσκηθεῖ ὁ ἄνθρωπος σὲ σχέσεις ποὺ ἔχει εὐλογήσει ὁ Θεός καὶ νὰ ἐθιστεῖ στὴν ἀναζήτησή Του. Αὐτὸ προϋποθέτει κάτι ποὺ ἡ βιασύνη καὶ τὸ τρέξιμο τῆς ἐποχῆς μας δὲν εὐνοοῦν. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ «ἡσυχάσει», νὰ χρονίσει στὴν ἀρετὴ, καὶ ἡ ἀρχικὴ διάθεση πρὸς τὸν Θεὸ νὰ γίνῃ ἐξῆ, νὰ παγιωθεῖ στὸ καλὸ –ὅσο εἶναι δυνατόν κατ' ἄνθρωπον. Συνεπῶς, εἶναι ἀπαραίτητο οἱ παλαιότεροι νὰ μεταγγίσουν στοὺς νεότερους τὸν πόθο καὶ τὴν ἀναγκαιότητα νὰ συχνάζουμε στὸν ναό, νὰ προσερχόμαστε στὰ Μυστήρια, νὰ συντονίζεται ὁ κάθε πιστὸς μὲ τὴν προσευχὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ μετέχει –πάνω ἀπὸ ὅλα– στὸ κοινὸ ποτήριο τῆς ζωῆς. Ἄν καὶ κοινὴ ἀπὸ πλευρᾶς εὐαγγελικοῦ νόμου, αὐτὴ ἡ ζωὴ γράφεται ἀπὸ τὸν καθένα μὲ διαφορετικὴ ἔνταση καὶ δόσιμο.

Τέλος, γιὰ τὸ ἂν ὑπάρχει θέμα λατρευτικῆς μεταρρύθμισης, ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι ἀπλὴ καὶ μονοσήμαντη. Τὸ ὅλο ζήτημα εἶναι πολυδιάστατο καὶ εὐαίσθητο. Γιὰ νὰ προσεγγίσουμε μὲ νηφαλιότητα καὶ ἐπάρκεια τὸ θέμα, πιστεύουμε ὅτι ἀφενὸς δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦνται οἱ γενικὲς ἀρχές ποὺ σημειώσαμε καὶ θὰ πρέπει ἀφετέρου νὰ συντρέχουν εἰδικότεροι λόγοι: Νὰ ὀνομαστοῦν τὰ προβλήματα εὐθαρσῶς, νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ γνώση καὶ ἐξάντληση τῶν πτυχῶν τοῦ ζητήματος, νὰ καθοριστεῖ τὸ εὔρος τῆς παρέμβασης καὶ νὰ γνωστοποιηθεῖ ὁ φορέας ποὺ τὴν προτείνει.

Στὶς μέρες μας ὑπάρχει ἔντονο λειτουργικὸ ἐνδιαφέρον καὶ πλῆθος ἐλληνόγλωσσων καὶ ξενόγλωσσων συγγραμμάτων ἀπὸ Ὁρθοδόξους (καὶ μὴ) θεολόγους ἐρευνητῆς. Οἱ ξένοι ἐρευνητῆς καταθέτουν πολὺ ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις γιὰ τὸ πῶς ξεκίνησαν πολλὰ στοιχεῖα τοῦ βυζαντινοῦ τυπικοῦ, τί θεολογικὲς

συνισταμένες είχαν και πώς σχετίζονται με την τρέχουσα πρακτική της δυτικής ή της ανατολικής Εκκλησίας. Τα συγγράμματά τους είναι σημείο αναφοράς και για τους λίγους Ὁρθόδοξους που ασχολούνται ουσιαστικά με θέματα λειτουργικής. Οἱ Ὁρθόδοξοι ἐπίσης μελετητές εἶναι αὐτοὶ που συζητοῦν –καὶ ὡς ὀρθόδοξοι ἔχουν λόγο– τὶς δυνατότητες μίας λειτουργικῆς ἀναγέννησης, ὅπως συνηθίζεται πιά νὰ λέγεται, μιᾶς ἐπέμβασης στὴν κατεστημένη λειτουργικὴ πρακτικὴ. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι δὲν εἶναι εὐδιάκριτο τὸ εὖρος αὐτοῦ τοῦ κινήματος οὔτε ἂν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ εἶναι λαϊκοί, κληρικοί, ἀκαδημαϊκοί, μεμονωμένα ἄτομα ἢ εὐρύτεροι ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι σὲ ἐπίπεδο ἐνοριῶν καὶ μητροπόλεων.

Προσωπικά, ὡς ἀρχὴ στὴν προσέγγιση τοῦ τελευταίου ἐρωτήματος, θὰ ἤθελα νὰ κάνω ὀρισμένες παρατηρήσεις, ἐλπίζοντας ὅτι μέσα ἀπὸ τὸν διάλογο καὶ τὴν συνδρομὴ τῶν συμπαρευρισκομένων θὰ μπορέσουμε νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ κάποια πρῶτα συμπεράσματα καὶ κοινὲς ἀποφάσεις.

1. Συμφωνοῦμε μετὰ τὴν ἄποψη πὼς ἡ λατρεία προσεγγίζεται ὀρθότερα ὅταν σχετίζεται μετὰ τὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας στὸ σύνολό της. Πράγμα που σημαίνει ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ξεκομμένη ἀπὸ τὸν συμβολισμό, οὔτε τὸ τυπικὸ ἀπὸ τὴ θεολογικὴ ἐρμηνεία. Ἀντίστοιχα, οἱ κανόνες γιὰ λατρευτικὰ ζητήματα (περίοδοι νηστείας, προϋποθέσεις συμμετοχῆς τοῦ πιστοῦ στὰ Μυστήρια) ἢ οἱ διοικητικὲς πλευρὲς –ἂν μπορούσαμε νὰ τὶς ὀνομάσουμε ἔτσι– τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου (ὁ προεστῶς τῆς σύναξης εἶναι καὶ ὁ πρόεδρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς διαχείρισης τῶν οἰκονομικῶν, ὁ τελεστῆς τῶν Μυστηρίων εἶναι ὁ ἴδιος καὶ ὁ ἐκδότης τῶν σχετικῶν ἐγγράφων) εἶναι κομμάτι τῆς ἀλήθειας τῆς πίστεως μας, ἐφόσον ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτήν. Ἄν δὲν θεωρήσουμε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὰ πράγματα, θὰ καταλήξουμε σὲ ἀτελείωτες διαιρέσεις χωρίζοντας δογματικὸς κανόνες ἀπὸ διοικητικὸς, τὸ τυπικὸ ἀπὸ τὴ θεολογία, τὸν συμβολισμό ἀπὸ τὸν ρεαλισμό. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη, που ἐμπεριέχει τὸ σχῆμα τοῦ ἐπουσιώδους καὶ τοῦ οὐσιώδους, μετὰ σαφῆ προτίμηση στὸ δεύτερο,

διακινδυνεύει νὰ παρακάμψει ἀνώδυνα ἢ καὶ νὰ ἀπαλείψει ἐντελῶς τὸ πρῶτο, τὸ «ἐπουσιῶδες». Ἄν, παρόλ' αὐτά, πλησιάζαμε κοντινότερα σὲ τούτην τὴ λογικὴ, θὰ αἰσθανόμασταν τὸ πόσο προβληματικὴ εἶναι. Περιέχει πολλὰ στοιχεῖα τῆς οὐσιοκρατικῆς θεώρησης τοῦ κόσμου, πού τόσο ἔντεχνα πέρασε καὶ καλλιεργήθηκε στὸν δυτικὸ πολιτισμό, τοῦ ὁποίου ἀτόφιο κομμάτι εἴμαστε καὶ ἐμεῖς σήμερα. Αὐτὴ ἡ τάση χαρακτηρίζει ἕναν κόσμον ἀδιέξοδο πού ψάχνει τὴ λύση καὶ τὴν ἀλήθεια πίσω ἀπὸ τὰ πράγματα. Ἡ ὀρθοδοξία ἐγκατέμιξε τὴν ἀλήθεια μὲ ὅ,τι προσέλαβε. Μὲ αὐτὴν τὴν προσληπτικὴ λογικὴ –πού θεολογικὰ ἐδράζεται στὴν Ἐνανθρώπηση– τὸ τυπικὸ τῆς λατρείας δὲν εἶναι λιγότερο σημαντικὸ ἀπὸ τὸν συμβολισμό τῆς καὶ οἱ διοικητικὲς ὀψεις τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἄμοιρες μυστηριακοῦ χαρακτήρα, ξεκομμένες ἀπὸ τὸ λειτούργημα τοῦ ἱερέα (οἱ ἅγιοι πατέρες, πού ὑπῆρξαν ποιμένες, δὲν ἄσκησαν τὰ διοικητικὰ τους καθήκοντα στὰ πλαίσια ἑνὸς ἀνθρωπάρεσκου μάνατζμεντ, ἀλλὰ ἐνέπνευσαν μία θεοκεντρικὴ χειραγώγηση τοῦ λαοῦ τοῦ θεοῦ).

2. Κατανοοῦμε τὶς παρεμβάσεις στὴ λατρεία σὲ δυὸ ἐπίπεδα: (α) Ὅσον ἀφορᾷ στὴν προσπάθεια νὰ τηρηθεῖ μὲ ἀκρίβεια τὸ ὑφιστάμενο τυπικὸ δίχως περιττοὺς αὐτοσχεδιασμούς καὶ (β) ὡς παρέμβαση πού στοχεύει σὲ ριζικὲς ἀλλαγές, ἐπιβεβλημένες ἀπὸ πρακτικὲς καὶ θεολογικὲς ἀνάγκες. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις θὰ πρέπει νὰ προσέξουμε, ὥστε οἱ πεισματικὲς ἐμμονές σὲ ἀλλαγές πού τελικὰ δὲν θὰ φέρουν τὴ σφραγίδα τοῦ Θεοῦ –ὅσο ἀληθινές καὶ ἂν φαίνονται– νὰ μὴ γίνονται ἀποδεκτές.

3. Οἱ ἐνδεχόμενες ἀλλαγές ἔχουν νόημα, ὅταν δὲν εἶναι ἐπιβεβλημένες ἄνωθεν μὲ τρόπο ἐξουσιαστικὸ, ὅταν δηλαδὴ δὲν εἶναι καταστάσεις ἐμβόλιμες, ὅσο δικαιολογημένες καὶ ἂν ἀκούγονται, ἀλλὰ περιμένουμε νὰ εἶναι τὸ φυσικὸ ἀποτέλεσμα ὑγειῶν ζυμώσεων. Μὲ τὰ λόγια ἑνὸς σύγχρονου θεολόγου, ὁ ὁποῖος λαμβάνει ὑπόψη του καὶ τὴν πάγια πρακτικὴ τῆς Ἐκκλησίας νὰ μὴ βιάζεται στὶς ἀποφάσεις τῆς –κάτι πού ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος τὸ εἰσπράττει ὡς ἀνελαστικότητα–, διαβάζουμε: «ὅπως πῆρε αἰῶνες νὰ γίνῃ μία ἀλλαγὴ ἐπὶ τὸ

χειρόν, μπορεί νὰ ὑπάρξει σὲ μακρὸ χρόνο μία ἀλλαγὴ ἐπὶ τὰ βελτίω.» (Ι. Ζηζιούλας, Μητροπολίτης Περγάμου).

4. Τὸ ἀποκρυσταλλωμένο στὴν συνείδηση πολλῶν αἴτημα γιὰ ἐνεργητικότερη συμμετοχὴ τῶν λαϊκῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας στὴ λατρεία καὶ ἐν γένει στὴ ζωὴ της, καταρχὴν, ἀκούγεται ὀρθὸ καὶ ἐπιδοκιμάζεται. Δὲν μποροῦμε νὰ παραβλέψουμε, ὡστόσο, τὸ γεγονός ὅτι συχνὰ ἡ τάση αὐτὴ τροφοδοτεῖται ἀπὸ μιὰν ἀντίληψη κοινωνιστικὴ καὶ καθόλα ἐγκοσμιοκρατικὴ, ἀνάλογη μὲ τὸ πολιτικὸ αἴτημα γιὰ οὐσιαστικότερη συμμετοχὴ στὰ κοινά. (Τὸ αἴτημα τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν –ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅποιαδήποτε θεολογικὴ προβληματικὴ– ἔχει διαπιστωθεῖ ὅτι ἀφορμᾶται κυρίως ὄχι ἀπὸ θεολογικὴ ἀναγκαιότητα ἀλλὰ ἀπὸ προβολὴ τῶν κοινωνικῶν ἀδιεξόδων τῶν γυναικῶν καὶ στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας).

5. Ἡ χρῆση τοῦ παρόντος τυπικοῦ (ἀρχικὴ μετατροπὴ τοῦ πρωτοψάλτη Κωνσταντίνου καὶ ἀργότερα τοῦ Βιολάκη), τὴν ὁποῖα ἔχει καθιερώσει τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, εἶναι μία πλημμελής –ὅπως ἀποδείχθηκε ἀπὸ τὶς διογκούμενες δυσκολίες– μετατροπὴ τοῦ μοναχικοῦ τυπικοῦ γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν ἐνοριῶν. Ὁ κόσμος χάνεται μέσα ἀπὸ τὴν ποσότητα καὶ ποικιλία τῶν τροπαρίων, ποὺ στὰ χεῖλη ἀσεβῶν καὶ ἀμαθῶν ἐπιβαρύνονται καὶ ἀπὸ τὴν κακοποίηση, καὶ τελικὰ ὁ λαὸς κατανοεῖ τὴ λατρεία ὡς τὰ «γράμματα» ποὺ θὰ πεῖ ὁ παπὰς καὶ ὁ ψάλτης. Ὅπως μάλιστα γνωρίζουμε σχετικὰ μὲ τὸ μεγάλο ζήτημα τῶν τυπικῶν (μοναχικοῦ καὶ ἀσματικοῦ), τῆς ἐξέλιξης ποὺ ἔτυχαν καὶ τῶν δυνατοτήτων ποὺ μᾶς παρέχουν σήμερα, τὸ μὲν ἀσματικὸ εἶχε σταθερὰ κυρίως στοιχεῖα, ἐλάχιστα μεταβλητὰ, καὶ ἦταν μικρότερης χρονικῆς διάρκειας καὶ ἔκτασης ἀπὸ πλευρᾶς τροπαρίων καὶ εὐχῶν. Ἀντίθετα, τὸ μοναχικὸ τυπικὸ γνώρισε μία ἐξέλιξη μὲ ἔξαρση στὴν ποικιλία καὶ στὴν διάρκειά του, ὅπως ταιρίαζε σὲ μοναχοὺς.

6. Συναντοῦμε περιπτώσεις ποὺ ἡ «γραμμὴ» ὀρισμένων πνευματικῶν (εἴτε ἀπὸ ἀδιακρισία τῶν πνευματικῶν τοὺς τέκνων εἴτε ἀπὸ ἄγνοια τῶν ἐπιπτώσεων ποὺ οἱ κατευθύνσεις τοὺς ἔχουν

σὲ ὀρισμένα ζητήματα, ὅπως π.χ. σὲ αὐτὸ τῆς νηστείας) ἐπιφέρει ἀναστάτωση στὴν ἐνοριακὴ ζωὴ, διγλωσσία καὶ σκανδαλισμὸ πιστῶν καὶ ἱερέων. Γιὰ νὰ μὴν παρεξηγηθοῦμε, ἀναφερόμαστε ἀποκλειστικὰ σὲ περιπτώσεις ποὺ οἱ κατευθύνσεις τῶν πνευματικῶν παραβλέπουν τὰ ὅσα ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἔχει θεσπίσει συνοδικὰ καὶ εὐλογεῖ ὡς τρέχουσα πρακτικὴ.

7. Σὲ ἐποχὲς ποὺ ἡ θεολογικὴ παιδεία παρέχεται ἀκώλυτα καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ δὲν ἐμποδίζεται θεσμικά, φαινόμενα ποὺ ἀπὸ τὴ φύση τους εἶναι προβληματικά –κατὰ τὴ γνώμη μας– καὶ ὡστόσο τείνουν νὰ γίνουν αὐτονόητες πρακτικὲς, χρήζουν θεολογικότερης ἀντιμετώπισης, π.χ.: Ἡ θέση τοῦ κηρύγματος στὴ Θεία Λειτουργία, ἡ «ιδιωτικὴ» τέλεση μυστηρίων γιὰ ὁμάδες-κατηγορίες ἀνθρώπων (φοιτητές, ἐργάτες, μαθητές, συνταξιούχους), παρέχοντας μία νοσηρὴ θρησκευτικὴ κάλυψη, διαλύει κάθε πιθανότητα νὰ δοῦμε τὴν ἐκκλησία σὰν συναγωγὴ τοῦ σκορπισμένου λαοῦ τοῦ Θεοῦ «ἐπὶ τὸ αὐτό», ἀνεξαρτήτου φύλου, ἡλικίας, ἐπαγγέλματος καὶ ἄλλων διακρίσεων ποὺ ἐξυπηρετοῦν αὐτὴν τὴν ζωὴ.

8. Εἶναι ἀπαραίτητο ὁ ποιμένας νὰ ἔχει αἴσθηση τοῦ μέτρου, καὶ ἀφενὸς μὲν νὰ ἐφαρμόζει τὸ ὠρολόγιό πρόγραμμα τῆς Μητρόπολης, ἀφετέρου δὲ νὰ λαμβάνει τὰ μηνύματα τῆς ἐνορίας του μὲ τίς ὅποιες ἰδιαιτερότητες αὐτὴ ἔχει.

9. Ἡ παρουσία λαϊκῶν ἱεροκηρῶν ποὺ περιοδεύουν τὴ Μητρόπολη, κατὰ τὴ γνώμη μας, πρέπει νὰ ἀντιμετωπιστεῖ θεολογικότερα. Χρειάζεται ἐπαναπροσδιορισμὸς τῆς ἱεραποστολῆς καὶ διάσωση τῆς ἰδιάζουσας θέσης τοῦ κηρύγματος στὴ Θεία Λειτουργία, τὸ ὁποῖο ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στὸν προεστώτα τῆς εὐχαριστιακῆς σύναξης, θὰ τολμούσαμε νὰ ποῦμε, ἀνεξαρτήτου ἀκαδημαϊκῆς γνώσης. Τὸ κήρυγμα ποὺ θὰ κομίσει πληροφορία καὶ ποιότητα γνώσης, ποὺ θὰ ἐπιμορφώσει καὶ θὰ νοθεύσει, μπορεῖ νὰ ἐξαγγελθεῖ καὶ σὲ ἄλλες λατρευτικὲς εὐκαιρίες, ὅπου ἡ παρουσία λαϊκῶν ἱεροκηρῶν κρίνεται ἀναγκαία. Ὅμως, ἐντὸς τῆς Εὐχαριστίας δὲν μπορεῖ ἄλλος νὰ ἀναγινώσκει τὸ εὐαγγέλιο καὶ ἄλλος νὰ τὸ ἐρμηνεύει, ὄντας

μάλιστα αὐτὸς ὁ ἄλλος ἓνα «τίποτα» γιὰ τὴν τοπικὴ Ἐκκλησία. Πῶς θὰ ἀκούσουν λόγο νοουθεσίας μὲ κύρος ἀπὸ κάποιον κατὰ βάση ἄγνωστο, ἀπὸ κάποιον ποὺ δὲν ἔχει δοκιμαστῆ στὰ μάτια τους ὅπως ὁ ποιμένας τους; Πῶς ἐπίσης τολμοῦμε νὰ συνδέσουμε τὴ στιγμή τοῦ εὐαγγελίου καὶ τοῦ κηρύγματος μὲ ξηρὲς ἠθικοπλαστικὲς σκέψεις ἢ καὶ «χαρισματικὲς» ἂν θέλετε, ὅταν τὸ πλαίσιο τοῦ εὐαγγελίου εἶναι ὄχι ἡ νοουθεσία ἀλλὰ ἡ ἐξαγγελία τῆς κρίσης τοῦ κόσμου ἐν ὄψῃ τοῦ δευτέρου ἐρχομοῦ τοῦ Κυρίου. Πῶς θὰ ἐπιλέξεις τὸν χαρισματοῦχο; Μὲ τί κριτήρια; Θεολογικά; Ὅταν ὁ κατεξοχὴν χαρισματοῦχος ἐκείνη τὴν ὥρα εἶναι ὁ προεστὼς τῆς συνάξεως, εἰς τύπον τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς λειτουργός; Πῶς ὁ λαϊκὸς ἱεροκέρυκας ἐκπροσωπεῖ πληρέστερα τὸν Μητροπολίτη ἀπὸ αὐτὸν ποὺ μνημονεύει τὸν ἐπίσκοπο ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ στὸ τέλος τῆς Ἀναφορᾶς (δίπτυχα); Πῶς εἶναι δυνατὸν τὸ χάρισμα τῆς διδασκαλίας, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ὑφίσταται στὸν λαϊκὸ, ὑπέρκειται τῆς ἀποστολικότητος; Ἡ μήπως μάταια ὁ ἀπόστολος Παῦλος μᾶς παρέδωσε τὴν ἱεραρχία τῶν χαρισμάτων; Καὶ πῶς ἓνα τέτοιο χάρισμα ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτὸ του τὸ «έτεροδιδασκαλεῖν»; Διότι ἂν λέει ὁ ἱεροκέρυκας ἕτερα, δηλαδὴ ἄλλα, ποὺ εἶναι ὀρθότερα ἀπὸ τοῦ ἱερέα, ποιά ἢ χρειαί τοῦ ἱερέα; Καὶ ἂν ὁ λαϊκὸς ὀρθοτομεῖ πλέον τοῦ λειτουργοῦ τὸν λόγο τῆς ἀληθείας, δηλαδὴ τοῦ εὐαγγελίου, τότε ἡ προκειμένη Ἐκκλησία εἶναι ἄραγε ἀληθινὰ τοῦ Χριστοῦ;

Τὰ ὅσα προσπαθήσαμε νὰ ἀρθρώσουμε σὲ αὐτὴν τὴν εἰσήγηση ἐλπίζουμε νὰ λειτουργήσουν θετικά. Εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἀκουστοῦν μὲ καλὴ προαίρεση, ὅπως καὶ γράφτηκαν, καὶ τότε τὰ λίγα ποὺ ἐμεῖς καταθέσαμε θὰ τὰ πλατύνει καὶ θὰ τὰ αὐξήσει ἓνας ἕκαστος μὲ τὴ δύναμη τοῦ δικοῦ του νοῦ. Ἐπίσης, τὰ ὅσα κοινότοπα ἐπαναλαμβάνονται δὲν εἶναι δίχως ἀξία, διότι – παράλληλα μὲ τὶς ἄλλες σκοπεύσεις– εὐελπιστοῦμε, ἔστω καὶ σιωπηρά, στὴν ἐπαλήθευση τοῦ λόγου τοῦ θεοδόχου Συμεῶν: «...ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί» (Λκ 235).

Σύντομη Βιβλιογραφία

Αγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ, Μυσταγωγία, Ἐπί τῆς Πηγᾶς 1, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας 1989.

Σύναξη, τεύχη 49 & 71

Αἰμιλιανοῦ Ἀρχιμ., Ζωὴ ἐν Πνεύματι Λόγοι καὶ Κατηχήσεις 2, ἔκδ. Ὁρμύλια 1998.

Ζηζιούλα Δ. Ἰωάννη, Μητροπολίτη Περγάμου, Ἡ Ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεῖᾳ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ Ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους Αἰῶνες, Ἀθῆναι 1990.

Σμέμαν Ἀλέξανδρος, Ἡ Λειτουργικὴ Αναγέννηση καὶ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἔκδ. Σηματαῶδες 1989.

Σμέμαν Ἀλεξάνδρου, Εὐχαριστία, ἔκδ. Ἀκρίτας 1987.

Φουντούλη Ἰωάννου, Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας, τ. Α, Β, Γ, Δ, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας.

π. Ἀθανάσιος Α. Χύτας